

İMAM EŞ'ARİ'NİN İMAN RİSALESİ

Imam al-Ash'ari's Work of Faith

Mehmet KESKİN

Doç. Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Associate Professor, Van Yüzüncü Yıl University Faculty of Theology
Van/Turkey

mkeskin@yyu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4830-2588

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Nisan / April 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atf / Citation: Mehmet Keskin, "İmam Eş'arî'nin İman Risalesi ". *Van İlahiyat Dergisi*,
10/16 (Haziran 2022), 23-47.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by turnitin. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.org.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology,

Van, 65080, Turkey.

İmam Eş'arî'nin İman Risalesi

Özet

İslam Düşünce Tarihi'nin en büyük ekolü olan Eş'arilik, şüphesiz imamı ve kurucusu olarak kabul edilen İmam Eş'arî'nin fikirlerinin temel alındığı bir mezheptir. Eş'arî'nin inanca dair düşünceleri içinde en dikkat çekenlerden biri de onun iman konusundaki görüşleri olup İslam düşüncesindeki iman anlayışları içinde farklı bir yere sahiptir. Bu çalışmada bu farklılıklar öne çıkarılarak İslam Mezheplerinin temel ayrılık noktalarından biri olan iman konusuna Eş'arî'nin bakışı ve onun bu konu ile ilgili telif ettiği İman Risalesi ele alınmıştır.

İmam Eş'arî yüzden fazla eser yazmış olmasına rağmen bize ulaşan çok az eseri vardır. Bunlardan Makâlat, el-İbâne, el-Luma', Risale ila Ehli Sağr ve İsthisanu'l-Havd eserleri ilim dünyasında şöhret bulmuş, üzerinde çalışmalar yapılmış ve Türkçeye de çevrilip yayınlanmıştır. Adı geçen beş eser açısından durum bu minvalde iken bu makalede söz konusu edeceğimiz iman ile alakalı eseri ilim dünyasında pek şöhret bulmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde bu eserin Arapça orijinal metni neşredilmediği gibi çevirisi de yayınlanmamış ve eser üzerinde herhangi bir akademik çalışma da yapılmamıştır. Bu boşluğu doldurmak amacıyla bir yandan Eş'arî'nin iman görüşünün tespit edilmesi diğer yandan da söz konusu eserin değerlendirilmesinin yapılması için Arapça metni ile birlikte Türkçe çevirisinin de yer aldığı bir çalışmanın neşredilmesi tarafımızca uygun görülmüştür. Böylece bu makale ile Eş'arî'nin mevcut eserlerinin tümünün ülkemizdeki ilim taliplerinin istifadesine sunulmasına katkı sağlanması hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: *el-Eş'arî, Risâle fi'l-İman, İman, Değerlendirme, Tercüme*

Imam al-Ash'ari's Work of Faith

Abstract

Ash'ariyyah is the biggest school of Islamic Intellectual History. It is a sect based on the ideas of al-Ash'ari, who is accepted as its imam and founder. Among al-Ash'ari's thoughts on belief, one of the most interesting is his views on faith. His view of faith has a different place in the understanding of faith in Islamic thought. In this study, al-Ash'ari's view of faith, which is one of the main points of separation of the Islamic Sects, is discussed. In addition, the Risâlah he wrote on this subject was examined.

Although al-Ash'ari wrote more than a hundred works, there are very few works that have reached us and whose existence is known. Among them, the works of Maqâlât, Ibānah, al-Luma', Risâlah ila Ahl al-Thaghr and Istihāsān al Khawd have found fame in the world of science, studies have been made on them, and they have been translated and published in

Turkish. While this is the case in terms of the five works mentioned, the work related to Faith, which we will talk about in this article, did not find much fame in the world of science, and as far as we can determine, there has been no study or translation on it in our country, and the Arabic text of the work has not been published. In order to fill this gap, a study has been carried out that includes both al-Ash'ari's view of faith and the evaluation of his work, as well as the Turkish translation and the Arabic text. Thus, with this article, it is aimed to contribute to presenting all of al-Ash'ari's existing works to the benefit of science aspirants in our country.

Keywords: *al-Ash'ari, Risālah fī al-İman, Faith, Evaluation, Translation.*

Giriş

Hiz. Muhammed'in (s.a.v) vefatından sonra Müslümanlar arasında farklılığa yol açan ilk ihtilaf imamet hususunda olmuştur. İslam düşünce tarihinde ilk tartışılan konulardan biri de şüphesiz iman konusu olmuştur.¹ Çünkü her ne sebeple olursa olsun netice itibariyle Müslüman Müslümanın kanını dökmüş ölen de öldüren de İslam'a mensuptu. Daha sonra Hiz. Osman'ın son yıllarından başlayan ve Müslümanlar arasında hoşnutsuzluğa yol açan meseleler ile Hiz. Ali'nin hilafeti döneminde meydana gelen iç çatışma olarak nitelenebilen Cemel ve Siffin gibi savaşların da içinde yer aldığı olaylar günah üzerinden iman konusunu şiddetli bir şekilde tartışmaya açmıştır. Hariciliğin doğuşuyla birlikte iman tartışılması daha bir üst perdeden açıkça yapılmaya başlanmıştır. Böylece başta iman amel arasındaki ilişki olmak üzere büyük günah sahibinin durumu ve kendilerine muhalif olan Müslümanların iman noktasındaki durumu, hangi isimle anılmaları gerektiği hususu ve yaşadıkları bölgelerin İslam Hukukuna göre hükmü gibi meseleler konuşulmaya başlanmıştır. Neticede ilk defa Müslüman bir grup daha önce yanında yer aldıkları Hiz. Ali'yi hakem olayından dolayı, ona karşı çıkanları da meşru halife isyandan dolayı dinden çıktıklarını söyleyip tekfir etmiştir. Hicri birinci asrın ilk yarısında iman ile ilgili ortaya çıkan bu düşünce günümüze kadar süregelen iman tanımı, iman amel ilişkisi, büyük günah işleyen hem bu dünya hem de öteki dünyadaki durumu gibi konuların İslam mezheplerinin tartıştığı başat konulardan biri haline getirmiştir. Bu tartışmalar günümüzde de hala canlılığını korumaktadır.

Bu makalede Eş'arî'nin *İman Risalesi* nin ele alınıp değerlendirilmesine geçilmeden önce İmam Eş'arî'nin iman konusundaki görüşlerine yer verilmesi konunun hem anlaşılması

¹ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, (Nşr. Helmut Ritter, Weisbaden: 1980), 39; Mehmet Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017), 75.

hem de bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Risalenin bir bütün olarak incelenebilmesi ve anlaşılması için Eş'arî'nin iman konusundaki görüşlerinin ele alınması elzem olmuştur. Çünkü Risâle iman hususundaki bütün konulara değinmemekte sadece ontolojik olarak imanın mahlûk olup olmadığı meselesini konu edinip tartışmaktadır. Bu makalede Eş'arî'nin iman ile ilgili görüşlerine yer verilmesi Risâle ile birlikte bir bütünlük oluşturmaktadır. Eş'arî'nin iman risalesi ve iman görüşü incelenirken İslam Mezhepleri Tarihi biliminde sık sık başvurulan tasviri / betimleyici metod kullanılmıştır. Bu nedenle görüşleri dini açıdan doğrulama veya yanlışlama yoluna gidilmemiştir. Risâle değerlendirilirken onun Eş'arî'ye nisbeti, yazılış nedeni, içeriği üslup ve yöntemi irdelenmiştir. Ayrıca Risâle içeriğinin başta Eş'arî'ye ait eserler olmak üzere kaynaklarda yer alan Eş'arî'nin görüşlerine uygunluğu incelenmiştir. Son olarak risalenin Türkçe çevirisine ve ekte Arapça metnine yer verilmiştir.

1. Eş'arî'nin İman Hakkındaki Görüşleri

İmanın tanımı hususunda İslam mezhepleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi imanı ikrar, tasdik ve amel olarak üç temel unsur olarak tanımlarken kimi mezhepler ise ameli imandan saymayarak iki veya tek unsur olarak tanımlar.² Eş'arî ameli imandan saymadığı gibi ikrarı da zorunlu görmez. Bu nedenle ona göre iman sadece tasdiktir.³ Çünkü bu dini bir tanımlama olduğuna göre burada dinin kitabı olan Kur'an esas alınmalıdır. Kur'an Arapça olduğuna göre "*sen bize inanmazsın*"⁴ ayetinde olduğu gibi imanın anlamı tasdiktir. Ayrıca "falanca kabir azabına ve şefaate inanır" denildiğinde onun herkesçe kabul edilen "tasdik eder" anlamına geldiği açıktır. Zaten imanın tasdik olduğu konusunda Arap dili bilimcileri görüş birliği içindedirler. Böylece Eş'arî iman kelimesinin anlamının dilcilerin belirttiği gibi "tasdik" anlamında olması gerektiğini savunarak imanı kalbin tasdiki olarak tanımlar.⁵ O halde Eş'arî'ye göre iman: Allah ve Peygamberini haber verdikleri şeylerde tasdik etmektir. Fakat bu tasdik ancak marifetle sahih olur.⁶ O halde kim Allah'ın birliğini ikrar edip Peygamberlerin O'ndan getirdiklerini kalpten (içten) tasdik edip itiraf ederse imanı

² Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *Usûlü'd-din* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1981), 249.

³ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Kitabu'l-Luma' fi'r-red ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, thk. Richard J. McCarthy (Beyrut: el-Matbaatü'l-Katülikiyye, 1953), 75; Tacüddin Ebu Nasr Abdilvahhab b. Ali es-Subkî, *Tabakatu's-Şafiiyye'l-kubrâ*, thk., Abdulfettah Muhammed el-Huluv - Mahmud Muhammed et-Tancî (Cize-Kahire: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1992), 1/97; Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabıratü'l-edille fi usûli'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993), 1/38.

⁴ Yûsuf, 12/17.

⁵ Eş'arî, *el-Luma'*, 75; Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan b. Fûrek, *Mucerredü makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Daniel Gimaret (Beyrut: Daru'l-Maşrik, 1987), 150; Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim eş-Şehrisrânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmed Fehmi (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 1/88.

⁶ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 248.

sahihtir.⁷ Eş'arî imanı tasdik olarak tanımlamakla hem ameli imanın bir parçası gören Ehl-i Sünnet grubundan olan Ashâbu'l-hadîs'ten/Ehl-i hadisten ayrıldığı gibi imanı dil ile ikrar kalp ile tasdik olduğunu söyleyen İmam Ebu Hanife'den de ayrılmaktadır.⁸ Ayrıca “iman; Allah'ı, kitaplarını ve Resullerini ikrar etmek olup bu ikrar kalbi tasdik ve marifetle olmalıdır” diyen İbn Küllâb'tan da ayrılmaktadır.⁹ Netice itibariyle Eş'arî, ameli imanın esas rûknü olarak görmez. Bu nedenle onun iman tanımında ne amel ne de ikrar yer alır.¹⁰

Erken dönemde günah işleyeninin iman hususundaki durumu ve ona verilecek isim hususu mezhepler arasında ihtilaf konusu ola gelmiştir. Büyük günah işleyeninin hem bu dünyadaki hem de öte dünyadaki durumu ile ilgili başlayan tartışmalara İmam Eş'arî de katılmıştır. Ona göre günah işleyen kimse fiske ve büyük günah işlemesinden dolayı fasık olup imanından dolayı ise mü'mindir. Eş'arî günah işleyen kimseye fasık isminin verilmesini gerekli görür. Birçok meselede olduğu gibi burada da dil bilimcilerinin yorumunu esas alır. Dilciler öldüren kişiyi katil, kendisinden küfür sadır olan kişiyi kafir, fiske sadır olanı fasık, tasdik sadır olanı da musaddık olarak nitelendirdikleri gibi, aynı şekilde kendisinden iman sadır olan kişi de mü'min olarak nitelendirdiklerine Eş'arî dikkati çeker.¹¹ Böylece günah işleyen kimse günahından dolayı fasık ve tasdikinden dolayı mü'min adını alır. Burada Eş'arî kalbi tasdiki olan birinin günah işlemesi durumunda ona hem mü'min hem de fasık demekte bir beis görmemektedir. Çünkü ona göre bu fiske ameli olup tasdiki bozmamaktadır. Böylece Eş'arî, Ehl-i istikametinin görüşü olarak zikrettiği; “imanı ile mü'min, kebiresiyle de fasıktır” şeklindeki görüşü savunduğu görülmektedir.¹² Ayrıca büyük günah işleyenler için Peygamber'in şefaati vardır.¹³

İşlediği gûnahtan dolayı Eş'arî'nin fasık olarak nitelediği mü'minlerin tövbe etmeden ölmeleri durumunda ahirette günahları kadar azap görmelerini veya Allah tarafından affedilmelerini yahut şefaate uğramalarını caiz görmektedir. Fakat bu günahkârlar için ebedi cezayı caiz görmez.¹⁴ Çünkü ona göre ilahi vaidi içeren ayetler ne tamamen küllü ve umumu ne de tamamen ba'zı ve hususu ifade etmektedir. Bu nedenle Eş'arî tamamen ba'zı ifade

⁷ Şehristânî, *el-Milel*, 1/88.

⁸ Molla Ali b. Sultan Muhammed el-Kari el-Hanefî, *Şerh ale'l-Fikhi'l-Ekber*, (İstanbul: Daru'l-Kitabi'l-İslami, 1955), 85.

⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 249.

¹⁰ Mehmet Kubat, “Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Kelâmî Görüşleri”, *İslami İlimler Dergisi*, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 13, (Çorum: 2012), 42.

¹¹ Eş'arî, *el-Luma'*, 75.

¹² Eş'arî, *el-Luma'*, 76; İbn Fûrek, *Mucerredü makâlât*, 154.

¹³ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *el-İbâne an usuli'd-diyane*, Nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensari (Medine: Merkez Şuuni'd-Da've, 1409/1988), 211.

¹⁴ İbn Furek, *Mucerredü makâlât*, 158.

ettiğini söyleyenleri eleştirdiği gibi tamamen umum ifade ettiğini söyleyen Mutezileyi de şiddetle eleştirir.¹⁵

İslam mezhepleri içinde Hanefiler gibi İslam ile imanı bir görenler olduğu gibi Ashabu'l-hadis ve Hanbeliler gibi ayrı görenler de vardır. Eş'arî iman ve İslam'ı birbirinden ayrı görmekle birlikte meseleye kendine has bir yaklaşım sergiler. Eş'arî'ye göre iman tasdik olup İslam ise hükme boyun eğmek, emre tabi olmak ve teslim olmaktır. Bu nedenle her mü'min müslimdir. Ancak her müslim mü'min değildir. Çünkü kişinin teslimiyeti tasdik ve iman ile olmazsa da kişiye müslim denir.¹⁶ Buna göre kalben inanmayan müslim olabilir ancak mü'min olamaz. Eş'arî'nin bu tanımı içten kalbi tasdiki olmayanın dilde teslim olması demektir. Yoksa onlardaki bu ayrım Hanbeli ve bir takım Ashabul'l-hadisın kişide amelde eksiklik veya büyük günah işlemesi durumunda imanının noksan olacağı; imandan çıkıp İslam'da kalacağı yahut mü'min isminin yanına bu eksikliği ifade edecek "asi mü'min" gibi bir tanımlamanın yapılması ve ona mutlak anlamda mü'min isminin verilmemesi şeklindeki görüşü gibi değildir.¹⁷ Çünkü Eş'arî açık bir şekilde günahkârın tasdikinden dolayı mü'min günahından dolayı fasık olduğunu söylemektedir. Böylece o net bir şekilde kalbi tasdiki olan fasıkı yani günahkarı mü'min olarak nitelemektedir. O halde burada Eş'arî'nin iman ve İslam ayrımı bir nevi iç tasdik olmadan dil ikrarında bulunan kişinin müslim ancak mü'min olmadığı şeklinde olup kalbi tasdik olmakla birlikte amel eksikliği veya günah işlemesinden dolayı değildir. Bu durum Eş'arî'nin iman ve İslam'ı farklı görmesi ile Ashabu'l-hadisın farklı görmesi arasında çok açık bir fark olduğunu göstermektedir. Bu da onun tasdiki olan günahkâra hiçbir ekleme yapmadan mü'min demesidir. Öyle anlaşılıyor ki Eş'arî kalbi tasdiki olmayan ancak ikrarı hatta ameli olan ve münafık olduğu belli olmayan kimselere müslim demekte ancak mü'min dememektedir. Eş'arî'nin bu yaklaşımı Ehl-i sünnete mensup olan Ehl-i rey ile Ehl-i hadis arasında orta bir yorumdur. O halde her iman İslam'dır, fakat her İslam iman değildir. Böylece her mü'min aynı zamanda müslimdir. Fakat her müslim mü'min değildir.¹⁸

¹⁵ Eş'arî, *el-Luma'*, 77-78.

¹⁶ Eş'arî, *el-Luma'*, 75; İbn Fûrek, *Mucerredü makâlât*, 155.

¹⁷ Ashabul'l-Hadisın iman ve İslam görüşü için bk. Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Kutub ve resail ve retâvâ İbn Teymiyye fi'l-akide (Fetâvâ)*, thk. Abdurrahman Muhammed Kasım en-Necdi (Riyad: Mektebe İbn Teymiyye, ts.), 7/670-674.

¹⁸ Kâdi Ebu Bekr b. Tayyib el-Bâkılânî, *Temhidü'l-evâil ve telhisu'd-delâil*, thk. İmaduddin Ahmed Haydar (Beyrut: Muessetü'l-Kutubu's-Sakafiyye, 1987), 392; İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Muâli Abdülmelik el-Cüveynî, *el-Akidetu'n-nizâmiyye*, thk. Muhammed Zahid el-Kevseri (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1992), 87.

İmanda artma eksilme konusu da İslam mezhepleri arasında ihtilafli bir meseledir. Amelin imandan olduğunu söyleyenler amelin artma ve eksilmesine bağlı olarak imanda artma ve eksilmenin olacağını dile getirirler. İmanın sadece ikrardan ibaret olduğunu tasdik ve amelin imanın rüknü olmadığını söyleyenler imanın hem artmasını hem de azalmasını reddederler. İmanın kalben tasdik olduğunu söyleyenler ise imanda herhangi bir noksanlık onlara göre küfür olacağından imanda eksilme olmasını reddederler. Bu grupta yer alanlar her ne kadar imanın eksilmeyeceği hususunda ittifak etmişlerse de imanda ziyade konusunda ise ittifak etmeyip ihtilaf etmişlerdir. Kimileri imanda artmayı uygun görmezken kimileri ise caiz görmüştür.¹⁹ İmanı tasdik olarak tanımlayan Eş'arî iki şeye dayanarak imanda eksikliği reddetmektedir. Birincisi, eksiklik övülen bir nitelik olmayıp bir nevi ayıp ve tahkir içerir. İkincisi ise, iman tek özelliştir nassa göre ondan bir parçanın gitmesi hepsinin gitmesi demektir. Akıl açısından Hz. Muhammed'in (s.a.s) Risaletini inkâr eden kimsenin Allah'ı da inkar etmiş sayılması gerekmediği halde nass açısından inkar etmiş sayılır. Çünkü iman bir bütündür. Bir cüzünün inkârı hepsinin inkârı demektir. İmanda ziyade meselesine gelince Eş'arî bunu caiz görmektedir. Çünkü daha önce olmayıp sonradan imana izafe edilen ikrar ve tasdikten bazı şeyler olabilir. Böylece bunların ilavesiyle teceddüt olur. Allah'ın bütün cisimlerin yaratıcısı olduğuna iman ile O'nun Hz. Muhammed'i (s.a.s) Resul olarak gönderdiğine iman farklıdır. Hz. Muhammed'i (s.a.s) iştmemiş olan biri Allah'ın yaratıcı olduğuna inanır. Hz. Muhammed (s.a.s) gelince Allah'ın Resul gönderdiğine dair imanı teceddüt eder. Bu ise Allah'ın cisimlerin halikı olduğuna dair imanından farklıdır.²⁰ Öyle anlaşılıyor Eş'arî icmali imanda ziyadeden çok tafsili imandaki ziyadeyi kabul etmektedir. Çünkü icmali olarak kişinin Allah'a ve Allah'tan gelen her şeye iman etmesi gerekir. Sonra Allah'tan geldiğini bildiği her bir meseleye ayrı ayrı tafsili olarak inanır. Ayrıca İslam'ın ilk dönemlerinde bu durumun kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Çünkü daha önce olmayıp sonradan inanılması gereken itikad veya amele dair şeyler o dönemde inmeye devam eden vahiyle bildirilmekteydi. Her yeni vahiyle birlikte inanılması gereken yeni şeyler ortaya çıkmaktaydı. Aynı durum İslam'la yeni müşerref olan kimseler için de geçerli olabilir. Öğrendikçe inanır. Ancak bunun icmali iman için de geçerli olduğu söylenemez.

Eş'arî imanda istisna meselesini muvâfât ile bağlantılı olarak ele alır. Muvâfât mü'min ve kâfirin Kıyamet gününde Allah'ın huzurundaki son durumlarıdır ki Allah onlara bu duruma göre muamele eder. Eş'arî gerçek imanı kendisiyle muvâfâtın hasıl olduğu iman olarak görür. Böylece İstisna, kemal, noksan ve hale değil buna döner. O halde Allah'ın va'd

¹⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 252.

²⁰ İbn Fûrek, *Mucerredü makâlât*, 153.

ve vaidî, rızası ve suhtu, muhabbeti ve buğzu, velayeti ve adaveti kişinin son hali olan Allah katında mü'min veya kâfir olma durumuna bağlıdır. O halde kişinin iman hususunda önceki hali veya halleri ne olursa olsun Allah'ın ezeli ilminde iman üzere huzuruna varacak olandan baştan beri razı olmuş, küfür üzere huzuruna varacak olana da baştan beri buğz etmiştir. Bu nedenle biz insanlar zahire göre ve zannı galip ile hükmederiz. Bize göre mü'min olan kişiye dünyada mü'min hükmü uygulanır. Fakat o kişinin batınının böyle olup olmadığını Allah bilir ve Ahirette ona göre ona muamelede bulunur. Böylece bizim mü'min gördüğümüz kişi Allah katında mü'min olmayabilir veya tersi ortaya çıkabilir. İşte bu anlamda bir istisnayı İmam Eş'arî uygun görmektedir.²¹

Eş'arî'nin imanda istisnayı muvâfâta müteallik olmak şartıyla caiz görmesi onun İlahî rıza ile muhabbet adavet ile buğz kavramları hakkındaki izahına uygun düşmektedir. Çünkü o İman ile huzur-ı İlahîye varandan Allah ezelden beri razı olmuş küfür üzere varandan da ezelden beri buğz etmiş olduğunu söyler. Eş'arî istisnayı muvâfâta dair olarak caiz görmekte bir yandan imanda istisnayı gerekli gören Ashabu'l-hadis'e öte yandan hiçbir şekilde istisnayı caiz görmeyen Hanefî ekolüne²² karşı çıkmış ve ikisi arasında orta bir yol tutmuştur. Çünkü onun istisna anlayışı; şüphe içeren ve akde hâlel getiren yönüyle istisnanın caiz olmaması ancak sonuçla alakalı olma yönüyle istisnanın caiz olması şeklinde olduğu söylenebilir.

Taklidi iman konusu da İslam mezheplerinin üzerinde tartıştıkları iman meselelerinden biridir. Eş'arîler arasında taklidi imanın geçerli olup olmadığı ihtilaf konusudur. Eş'arî'ye göre ister taklit yoluyla ister delil vasıtasıyla Allah'a inanan kimse bu itikadıyla küfürden çıkmıştır. Çünkü küfür ile tevhid, nübüvvet ve hakka olan inanç birbirine zıttır ve bir arada bulunamazlar. Ancak delalet ile ilgili ifadeyi ister güzel yapsın ister yapmasın alemin muhdes olduğunu, yaratıcının var ve bir olduğunu, peygamberin sadık olduğunu birtakım delillerle bilmezse mü'min ismini hak etmez. Eş'arî, Allah'a taklit yoluyla inanan kişiye, mutlak anlamda ona mü'min adını vermez. Ancak ona müşrik veya kafir de demez. O halde Eş'arî'nin bu aslına binaen bu durumdaki kişilerin mağfireti caizdir denilebilir. Çünkü onun bu imanyla küfürden çıkmış olacağını açık bir şekilde ifade etmektedir. Onun mü'min ismini

²¹ İbn Fûrek, *Mucerredü makâlât*, 161; İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, VII, 509. Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *en-Nubuvvât*, (Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1386/1966), 143. Bağdâdî Eş'arîlerin imanda istisna konusunda ihtilaf ettiklerini söylemektedir. Bu konuda kendi tercihini ise şu şekilde belirtir: "Müslümanların avamı ve bir bidatini bilmediğimiz kimseler hakkında onların zahiren iman üzere olduklarını, akıbetlerinin müminlerin hükmü gibi olduğunu, durumunun akıbetini Allah bilir deriz ve son durumunu (akıbetini) bilmediğimiz herkesin imanını istisna ederiz" der. Bk. Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, 253, 265.

²² Söz konusu Eş'arî'nin kendi görüşleri olunca onun Hanefî ekolünün görüşüne vakıf olduğu kesindir. Ancak Matürîdî ile çağdaş olmakla birlikte birbirlerinden haberdar oldukları ihtimal dahilinde olmakla beraber bunu teyit edecek bir bilgiye henüz sahip değiliz. Bu nedenle son dönem çalışmalarında sık sık kullanılan "Hanefî-Matürîdî" ekolü kavramı burada kullanılmamış sadece "Hanefî ekolü" şeklindeki kullanım tercih edilmiştir.

hak etmesi için çok basitte olsa delilleriyle iman etmesi gerekir.²³ Eş'arî taklidi iman konusundaki bu görüşleriyle ahabımız dediği İbn Küllâb ve arkadaşlarına muhalif düşmüştür. Bağdâdi gibi bazı Eş'ariler bu hususta İmamları olan Eş'arî'nin görüşlerini değil İbn Küllâb'ın görüşü tercih etmiştir.²⁴

İmanın aklen vacip olup olmadığı hususu İslam mezhepleri arasında tartışmalı konulardan biri olmakla birlikte Ehl-i sünnetin iki mezhebi olan Eş'arîlik ile Matürîdîlik arasındaki temel ihtilaf noktalarından biridir.

İmam Eş'arî, baliğ olmasa da akli olgunluğa sahip olan kişinin imanını sahih görür. Ancak imandan sorumlu olması yani imanın vacip olması için akıl ile birlikte buluş ve tebliğin ulaşmasını şart koşar. Çünkü ona göre bir şeyin vacip olmasını ve bu vacipten dolayı insanların sorumlu tutula bilmesi için akıl tek başına yetkili değildir. Mutlaka bu hususta şeri bir hüküm gerekir. Eş'arî, şer'in dışında hiçbir yolla bir vacip kılmanın olamayacağını ileri sürer. Bütün vaciplerin vucubiyeti sadece şer'i yolla bilindiği²⁵ hususu, Eş'arilerce de kabul edilen genel bir kuraldır. Böylece hiçbir şeyi aklen Allah'a vacip görmeyen Eş'arî,²⁶ Peygamberlerin gönderilişini de vacip veya muhal değil, caiz görür.²⁷ Ancak Allah Peygamberi gönderdikten sonra onu mucizelerle desteklemesi ve korumasını Eş'arî gerekli görür. Peygamberler mucizelerle desteklenip, insanları imana davet ettiklerinde onları dinlemek, emrettiklerine uymak ve nehy ettiklerinden kaçınmak vacip olur.²⁸ İmam Eş'arî, risalet ve resulün doğruluğunun bilinmesinin yolunun mucize olduğunu,²⁹ Risaletinin sıhhatinin de mucize ile bilindiğini, ancak mucizenin doğruluğunun bilinmesinin ise nazar ve istidlal ile olduğunu belirtir.³⁰ Belki de Eş'arî'nin akla öncelik verir gibi görüldüğü husus sadece budur. Çünkü resule iman gerçekleşince artık akıl, naklin hizmetinde bir araç haline gelir. Böylece akıl, naklin anlaşılmasının yolu olmaktadır.

²³ Bağdâdi, *Usûlü'd-dîn*, 255; Ebu'l-Muîn en-Nesefî, Eş'arî'nin, nazar ve istidlal olmaksızın ve delillerini bilmeden iman eden (inanın) kimsenin durumu ile ilgili bu görüşüyle Mutezilenin savunduğu "el-menziletü beyne'l-menziletayn" fikrinin bir benzerini Eş'arî'nin savunduğunu söyleyerek eleştirmektedir. bk. en-Nesefî, *Tabsiratü'l-edille*, 1/43, 57.

²⁴ Bağdâdi, *Usûlü'd-dîn*, 254.

²⁵ Bağdâdi, *Usûlü'd-dîn*, 256, 263.

²⁶ İbn Fûrek, *Mucerredü makâlât*, 174; Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Minhacu's-sünneti'n-nebeviyye*. nşr. Muhammed Reşad Salim (Riyad: Muessesetü'l-Kurtuba, 1406/1986), 2/414-415.

²⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 89; Kâdi Ebu Bekr b. Tayyib el-Bâkılânî, *el-İnsâf*. thk. İmaduddin Ahmed Haydar. (Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1986) 92; İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Muâlî Abdulmelik el-Cüveynî, *Kıtabu'l-İrşad*, thk. Es'ad Temim (Beyrut: Messesetü'l-Kutübi's-Sakâfiyye, 1985), 260.

²⁸ Bağdâdi, *Usûlü'd-dîn*, 173; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 1/ 89.

²⁹ İbn Fûrek, *Mucerredü makâlât*, 176.

³⁰ İbn Fûrek, *Mucerredü makâlât*, 182; Bâkılânî, *el-İnsâf*, 93.

Akıl tek başına insanı Allah'ı tanımakla sorumlu kılamayacağına göre, Peygamber davetinin ulaşmadığı kimselerin iman durumunun ne olacağına dair görüşü Bağdâdî açıklamaktadır. Buna göre, yeryüzünün herhangi bir yerinde bulunup ta davetinin kendisine ulaşmadığı kimsenin durumuna bakılır. Şayet tevhid ve adl konusunda hakka inanmış, fakat şer'i hükümleri ve peygamberleri bilmiyorsa bu kimsenin hükmü Müslümanlar gibi olup ancak bilmediği hükümlerden dolayı mazurdur. Çünkü aleyhine bir hüccet oluşmamıştır. Eğer ilhada, küfre veya ilahi sıfatların reddine inanmışsa bu itikadından dolayı kâfirdir. Şayet bazı nebilerin daveti ona ulaşmış ve onlara inanmamışsa ebedi olarak vaidi (azabı) hak eder. Eğer ona ilahi bir şeriatın daveti hiçbir şekilde ulaşmamışsa mükellef olmaz ve ahirette onun sevap ve ikabı da olmaz. Şayet Allah ona ahirette azap verirse bu o kimse için ikab (ceza) olarak telakki edilemez. Nasıl ki dünyada çocuk ve hayvanları incitmesi (ilamı) onların yaptığı bir şeyden dolayı ceza olmayıp Allah'tan bir adl ise, bu da öyledir. Eğer ahirette ona nimet verirse bu taatın bir sevabı olmayıp Allah'tan bir lütuftur. Şayet İslam daveti kendisine ulaşmamış bu kişi ne tevhide ne de küfre inanıyorsa, o ne mü'mindir ne de kâfirdir. Ahirette Allah dilerse onu adliyle cezalandırır, dilerse fazlı kerimiyle nimet verir.³¹

İmam Eş'arî'nin imanın mahlûk olup olmadığı konusundaki görüşü bu makalede ele alınan eserinde geniş bir şekilde yer aldığı için Eş'arî'nin iman hakkındaki görüşlerine yer verilen bu başlık altında buna yer verilmemiştir. *Risâle*'nin muhtevası ve değerlendirilmesi ilgili başlık altında yapılmıştır.

2. İman Risalesi

Kaynakların bildirdiğine göre İmam Eş'arî yüzden fazla eser telif etmiştir. İslam düşüncesinin erken dönemlerine ait birçok eser gibi onun da eserlerinin çoğu yok olmuş, çok azı bize ulaşmış ve bilinir olmuştur. Bunlar: *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*,³² *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*,³³ *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Reddi 'ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*³⁴, *Risâle fi*

³¹ Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 263.

³² Eş'arî'nin mevcut eserlerinden en hacimli olanı olup eserin asıl adı *Makâlâtü'l-Müslimîn*'dir. Bk. Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Asâkir, *Tebyînu kezibi'l-müfterî fi mâ nüsibe ile'l-İmâm Ebu'l-Hasan el-Eş'arî* (Dımaşk: Daru'l-Fıkr, 1399/1979), 131. Eş'arî bu eserde fırkaların fikirlerini ve onlarla ilgili olayları oldukça objektif bir şekilde ele almış, bunları tahkir, tenkit ve redde kalkışmadan tarafsız bir şekilde nakletmiştir. Eser, erken dönem Mezhepler Tarihi kaynaklarından en önemlisi olup Türkçeye de çevrilip yayınlanmıştır. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfî'l-musallîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları 2019).

³³ Eş'arî bu eserinde Ahmed b. Hanbel'in yolunda olduğunu söyleyerek kendine muhalif gördüğü fırkaların fikirlerine karşı delil getirmekte ve bu konuda çok sert bir tavır sergilemektedir. *el-İbâne* Eş'arî'ye ait olmakla beraber esere sonradan bazı müdahaleler yapılmıştır. Ancak bu müdahalelerin boyutu ve kimler tarafından yapıldığının tam olarak tespiti mümkün değildir. Bu nedenle bu eserin bütün içeriğiyle Eş'arî'nin görüşlerini yansıttığını söylemek problemlidir. Geniş bilgi için bk. Mehmet Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arilik* (İstanbul:

İstihsâni'l-havd fi İlmi'l-Kelâm,³⁵ *Risâle Ketebe bihâ ilâ Ehli's-Sağr bi-Bâbi'l-Ebvâb*³⁶ ve *Risâle fi'l-İmân adlı eserleridir.*

Risâle fi'l-İmân eser imanın mahlûk olup olmadığı hususu esas olmak üzere iman konusunu ele alan birkaç sayfadan oluşan bir eserdir. İleride bu eser üzerinde genişçe durulacaktır.

Yukarıda yer alan ilk beş eser ilim çevrelerinde meşhur olmuş orijinal Arapça baskıları yanında Türkçe çevirileri de yayınlanmıştır. Fakat iman ile alakalı eseri ilim dünyasında pek şöhret bulmamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ülkemizde üzerinde bir çalışma da yapılmamıştır.

2.1. Risalenin İsmi ve Eş'arî'ye Nisbeti

İmam Eş'arî'nin bu eseri iman ile alakalı olmakla birlikte kaynaklarda ve yazmalarda *Risâle* adıyla yer almaktadır. Risalenin müellifi olan Eş'arî'nin söz konusu risaleye bir isim verdiği dair bir bilgi mevcut değildir. Risale imanın mahlûk olup olmadığı konusunda Ehl-i Sünnet âlimlerinin düştüğü ihtilafın delillerle izahı ve müellifin bu konudaki tercihinin ne olduğu sorusuna cevap niteliğinde yazılmıştır.

Risalenin isnadının zikredildiği kısmın en başında *Mesele fi'l-İman min Kelami'l-Ebi'l-Hasan el-Eş'arî* ibaresi bulunmaktadır. Böylece risale Eş'arî'ye nisbet edilmekle birlikte eser için *Mesele fi'l-İman* adı zikredilmiş olmaktadır.

İbn Asâkir *Tebyin* eserinde İbn Fûrek'ten nakilde bulunarak Eş'arî'nin eserlerinin isimlerini zikreder. Sonra İbn Fûrek'in aktardığı eserlere ilaveten kendisinin rastlayıp elde

Düşün Yayıncılık, 2013), 149 vd. Eserin Türkçeye farklı çevirileri yapılmış olup bunlardan biri, *İslam İnanç Esasları "el-İbane an usuli'd-diyane"*, adıyla Mehmet Kubat tarafından yapılmıştır.

³⁴ Eş'arî bu eserde kelâmî meseleleri titiz bir şekilde incelemiştir. Eş'arî 'âlimlerin itimat edip önemsedikleri eserlerin başında gelmektedir. Bu eserde Eş'arî, Mu'tezile'nin özellikle usulu'l-hamsesini hedef alarak bir yandan kendi görüşlerini açıklarken öte yandan Mu'tezile'nin esaslarına kelâmî sistem içinde sert eleştiriler yöneltmektedir. Eser Türkçeye çevrilip yayınlanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Eş'arî Kelâmî Kitâbu'l-Luma' fi'r-reddi 'ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, çev. Kılıç Aslan Mavil-Hikmet Yağlı Mavil, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019).

³⁵ Eş'arî bu eserde, kelâmın meşruiyetini savunmuş ve kelâm ilmine karşı olanların iddia ettiğinin aksine Kur'an ve Sünnette kelâm ilminin meşruluğuna delil olan ayetlerin ve hadislerin olduğunu açıklamıştır. Ona göre fıkıh ne kadar meşru ise Kelâm da o kadar meşrudur. Eserin Türkçe farklı çevirileri yapılmıştır. bk. Talât Koçyiğit, "Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Bir Risalesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1960), 165-174; Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *İstihsâni'l-Havd fi İlmi Kelâm Risâlesi ve İzahı*, çev. Melikşah Sezen, (Ankara: Kökler Derneği Yayınları, 2016).

³⁶ Eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; peygamberlikten önce Arapların durumu, alemin hudusu, Allah'ın birliği, peygamberlik, Kur'an, Ba's ve Selefîn Peygambere uyması gibi konular ele alınmaktadır. İkinci bölümde ise Selefîn üzerinde ittifak ettikleri inançlar, kısa bir şekilde aktarılmaktadır. Bu eser *Usûlu Ehli's-Sunne ve'l-Cemaa'* ismi ile de anılmıştır. Eserin Türkçe çevirisi mevcuttur. bk. Mahmut Özdemir, *Eş'arî'nin Risâle İlâ Ehli's-Sağr bi Bâbi'l-Ebvâb Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirilmesi*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005)

ettiği ancak İbn Fûrek'in aktardığı eserler listesinde adı olmayan üç tane eserinin adını verir. Bunlardan ikisi oldukça meşhur ve tedavülde olan ve daha çok *İstihşâni'l-Havd fi İlmi'l-Kelâm* adıyla meşhur olan *el-has ale'l-Bahs* eseri ile *Cevabu Mesâil Ketebe bihâ ilâ Ehli's-Sağr* eserleri olup diğeri bu iki eser kadar bilinmeyen *Risaletün fi'l-İman* eseridir. İbn Asâkir bu eserin tam ismini *Risale fi'l-İman Hel Yutlaku aleyhi İsmu'l-Halk* şeklinde zikretmektedir.³⁷

İbn Dirbas, İman Eş'arî'yi savunmak üzere yazmış olduğu risalede Eş'ari'nin eserlerini verirken bu risaleyi Eş'arî'ye nisbet ederek ismini *Mesele fi'l-İman ennehu Gayru Mahlûk* şeklinde vermektedir.³⁸

Wilhelm Spitta, İmam Eş'arî'nin tarihi hakkında yazdığı *Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-As'ari's* adlı eserinde Eş'arî'nin eserlerinin listesini verirken söz konusu eseri Eş'arî'ye nisbet ederek eserleri listesinde 63. sırada iman risalesine yer verir. Aynı zamanda İbn Asâkir'de yer aldığı gibi *Risale fi'l-İman Hel Yutlaku aleyhi İsmu'l-Halk* ismini zikreder. Spitta mezkur eserinin ekler kısmında ise bu risalenin metnine yer vermektedir.³⁹

Mirza el-Hakim el-Kadiyânî Gulam en-Nebi tarafından derlenip basılan ve altı farklı eserden oluşan bir mecmua içinde Eş'ari'nin söz konusu risalesi *el-Mesele fi'l-İman* adıyla yer almakta ve eser Eş'ariye nisbet edilmektedir.⁴⁰

İzutsu İmanın yaratılması konusunda Eş'ari'nin kısa bir eserinin bize ulaştığını belirterek eserin İsmi *er-Risale fi'l-İman* olarak zikretmektedir.⁴¹

İman risalesini üç adet yazma nüshayı esas alarak tahkik edip yayına hazırlayan Abdulmevla Amûrâk ile risalenin farklı bir basımın gerçekleştiren Halid Muhammed Abduh bu risaleyi Eş'ariye nisbet etmektedirler. Amûrâk risale için *Risale fi'l-İman* ismini tercih ederken Abduh ise *Meseltü'l-İman* ismini tercih etmiştir.⁴²

Netice itibariyle hem klasik alimler hem de çağdaş araştırmacılar iman mahlûk olup olmadığı konusunda telif edilmiş olan bu risalenin Eş'arî'ye aidiyetinde şüphe

³⁷ İbn Asâkir, *Tebyin*, 136.

³⁸ Ebu'l-Kasım Abdülmelik b. İsa b. Dirbâs, *Risale fi'z-zubbi an Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, (Haydarabat Dekn: Dairatü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1948), 4.

³⁹ Wilhelm Spitta, *Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-As'ari's*, (Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1876), 74, 138.

⁴⁰ Mirza el-Hakim el-Kadiyânî Gulam en-Nebi, *el-Hediyetü's-Sa'diyye*, (Mısır: Matbaatü'n-Necâh, 1910).

⁴¹ Toshihiko İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 270, Dip not: 461.

⁴² Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Risale fi'l-iman*, thk. Abdul Mevla Amûrâk, (Beyrut: Daru'l-Hadis al-Ketaniyye, 2017); Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Meseltü'l-iman*, hz. Halid Muhammed Abduh, (Beyrut: Kenz Nâşirûn, 2016).

görmemektedirler. Ayrıca risalenin gerek içeriği ve üslubu gerekse fikri örgüsü İmam Eş'arî'nin üslup ve fikirleriyle uyumaktadır. Ayrıca eserin metin örgüsü ve sistematığı Eş'arî'nin *el-Luma'* ve *İstihsân* eserleriyle örtüştüğü gibi İbn Fûrek'in Eş'arî'nin görüşlerini onun eserlerini esas alarak çoğu zaman Eş'arî'nin deyişini zikrederek onun ifadeleriyle daha çok "kane yakulu" (söylüyordu) ifadesini vb. kullanarak aktardığı hem fikirlerle hem de sistematığı ve ifade biçimiyle örtüşmektedir. İçerik açısından da risale Eş'arî'nin ilkesel tutumuna ve temel fikirlerine uyumaktadır. Bütün bunlardan hareketle risalenin Eş'arî'ye ait olduğu ortaya çıkmaktadır.

Risalenin imanın mahlûk olup olmadığı hususuyla ilgili olduğu konusunda ittifak varken isim konusunda ise kesin bir isim zikretmek eldeki verilere göre pek mümkün gözükmemektedir. Ancak burada birbirine çok yakın olmakla birlikte risale için birkaç farklı isim olan *Risâle fi'l-İman*, *Risâletü'l-İman*, *Meseltü'l-İman* ve *Mesele fi'l-İman* kullanıldığı söylenebilir.⁴³ Temel klasik kaynaklardan biri olması ve diğer bütün kaynakların ona atıfta bulunması hasebiyle İbn Asâkir'in kullandığı *Risâle fi'l-İman* ismi daha makul görünmektedir. Bu nedenle makalenin dip notlarında bu isimin kullanılması tercih edilmiştir.

Risalenin bazı yazmaları ve buldukları yerler: İstanbul, Millet Yazma Eserler Kütüphanesi Şeyhülislam Feyzullah Efendi 259 nolu bir mecmua içerisinde varak 98b ile 99b arasında mevcuttur. Bir başka yazma İrlanda'nın Dublin kentindeki Chester Beatty kütüphanesi 3854 nolu mecmu içerisinde varak 50a ile varak 52a arasında bulunmaktadır. Bir başka yazma ise Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye kütüphanesi 26 nolu mecmua içerisinde varak 16a ile 17 b arasında bulunmaktadır.

Eserin yazmaları dışında basılı birkaç nüshası da mevcuttur. Eserin ulaşabildiğimiz en eski basılı nüshası Wilhelm Spitta tarafından Leipzig, 1876 da "Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-As'arî's" adıyla neşredilen eserin ekler bölümünde s. 138-140 arasında yer alanıdır. Basım tarihi itibarıyla sonraki basılı nüsha Mirza el-Hakim el-Kadiyânî Gulam en-Nebi'nin 1910'da Matbaatü'n-Necâh tarafından basılan altı farklı eserin derlenmesinden oluşan ve ilk eser el-Hediyetü's-Sa'diyye olduğundan bu isimle kayıtlara geçen bir mecmua içinde s. 90-94 arasında yer alan nüshadır. Bundan sonra son on yılda basılan iki eser bulunmaktadır. Bunlardan biri Halid Muhammed Abduh tarafından hazırlanan ve 2016'da Kenz Nâşirûn tarafından *Meseltü'l-İman* adıyla basılan eserdir. Diğeri ise Abdulmevla Amûrâk tarafından hazırlanan ve 2017'de Daru'l-Hadis al-Ketaniyye tarafından *Risale fi'l-İman* adıyla basılan eserdir.

⁴³ Krş, Abdul Mevla Amurak, "Mukadime". *Risale fi'l-İman*. mlf. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî. 69.

2.2. Risalenin Muhteva ve Değerlendirilmesi

Risalenin muhtevasına geçmeden önce eserin yazılış nedeni üzerinde durulması yerinde olacaktır. Bilindiği üzere İmam Eş'arî Basra doğumlu olup ve yaklaşık kırk yaşına kadar burada kalmış hatta Mutezileden ayrıldıktan sonra da bir süre daha burada kalmıştır. Sonra Bağdat'a gitmiş orada ilimi faaliyetlerine devam etmiştir. Eş'arî bu risaleyi Ehl-i sünnete mensup âlimlerin imanın mahlûk olup olmadığıyla ilgili birbirinden farklı görüşlere sahip olmalarının ve onların delileri ile kendisinin bu konudaki tercihinin ne olduğunu sorulması üzerine Bağdat'ta telif etmiştir.⁴⁴ Bu hususta dikkati çeken birkaç nokta vardır. Birincisi, meselenin bütün mezheplerce değil Ehl-i sünnete mensup âlimlerin ihtilaflarının izahına yönelik olmasıdır. İkincisi, mesele hakkında kendi tercihini ortaya koymasının istenmesidir. Üçüncüsü, iman ile alakalı bütün konular değil sadece imanın mahlûk olup olmadığıyla ilgili olmasıdır.

Eser imanla ilgili meselelerin tümünü ele almamakta sadece imanın mahlûk olup olmadığı meselesini konu edinmektedir. İman ilgili bu tek meseleyi İslam mezhepleri açısından değil de Ehl-i Sünnet açısından incelemektedir. Böylece Eş'arî bu risalesinde Ehl-i sünnette mensup âlimlerden imanın mahlûk/yaratılmış olduğunu söyleyenler ile imanın mahlûk/yaratılmış olmadığını söyleyenlerin görüşlerine yer vermektedir. Kendisi imanın mahlûk olmadığı şeklindeki görüşü destekleyip savunmaktadır. Ona göre iman yaratılmıştır diyenler farkında olmadan hataya düşmüşlerdir. Hatalı olan bu sonuca onları sevk eden nedenlere Eş'arî değinmekte ve onların farkında olmadan nasıl hata ettiklerini açıklamaktadır.

Eş'arî bu risalede Ehl-i sünnetin kelami yönünü temsil eden Haris el-Muhasibi, Cafer b. Harb, Abdullah b. Küllab, Abdulaziz el-Mekki gibi Ehl-i sünnet kelamının öncüleri olan ve kendisinin onları Ehl-i nazar olarak adlandırdığı kimseler ile Ehl-i sünnetin asar veya rivayetlere ittiba yönünü temsil eden Ahmed b. Hanbel ve onu gibi düşünen Ehl-i hadis alimlerin imanın mahlûk olup olmadığı hususundaki görüşlerini ve onları bu sonuca sevk eden delil ve yöntemlerini ele almaktadır.

Eş'arî “iman mahlûk değildir” görüşünü savunan Ahmed b. Hanbeli⁴⁵ hem nas hem de nazar ve istidlal açısından iki yönden haklı bulmaktadır. Ona göre imanın mahlûk olmadığı

⁴⁴ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Risale fi'l-iman* (Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1876), 138. (Wilhelm Spitta'nın *Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-As'arî's*, adlı eserin içinde).

⁴⁵ Bu risalede Eş'arî imanın mahlûk olmadığı görüşünü açık bir şekilde Ahmed b. Hanbel'in savunduğunu ifade etmektedir. Ahmed b. Hanbel'in Kur'an'ın mahlûkluğu konusundaki tezi göz önüne alındığında oldukça uygun görünmektedir. Ancak bazı kaynaklar ona imanın mahlûk olup olmadığı hususunda farklı bir görüş atfetmektedirler. O da şudur: “Kim iman mahlûktur derse kafir olur. Çünkü bunda yanılma ve üstü kapalı

görüşü Peygamberin hadisine uygun olduğu halde mahlûktur görüşü ise bidat olup Hz. Peygamberin emrine aykırıdır. Eş'arî'nin buradaki bakış açısıyla *İstihsan* eserindeki bakış açısının farklılık arz ettiğini söylemek gerekir. Buradakinin aksine *İstihsan* eserinde Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesi gibi Resullullah döneminde gündeme gelmeyen meselelerde Eş'arî'nin tavrı nas bulunmadığından farklı görüşlerde bulunanların bidat vb. ile suçlanamayacağı şeklindedir. Aksine şayet suçlanacak ise o halde her iki tarafta suçlanmalıdır. Çünkü meselede Peygamberden gelen ne olumlu ne de olumsuz bir şey yoktur. Yani Resullullah'tan Kur'an'ın ne mahlûk olduğuna ne de mahlûk olmadığına dair gelen bir bilgi yoktur. O halde şayet mahlûktur diyen kimse Peygamberin dinde söylemediği bir şeyi söylediği için bidat çıkarmakla suçlanıyorsa aynı şekilde mahlûk değildir diyen de bidatçı olmakla suçlanmalıdır.⁴⁶ Burada ise aynı durum söz konusu iken yani imanın mahlûk olup olmadığı konusunda Resullullah'tan bir şey gelmemişken “iman mahlûk değildir” şeklindeki görüşü Eş'arî'nin, Peygamberin emrine uygun ve nassa ittiba olarak görmesi dikkat çekicidir.

Nazar ve istidlal açısından da isabetli gördüğü Ahmed b. Hanbel ve onun gibi düşünenlerin görüşünü Allah'a iman ve tevhid ile bağlantılı ele almaktadır. Ona göre iman mahlûktur söylemi iman yaratılmadan önceki zamanda ne iman ne de tevhidin var olmadığını söylemeye yol açar. Halbuki ne mahlûkatın yaratılmasından önce ne de sonra, Allah'a iman ve tevhidinin olmadığı hiçbir zaman olmamıştır. O halde bu görüşün fasit olduğu aşıkardır. Ayrıca Eş'arî Kur'an'ın mahlûk olmadığından hareketle iman ve tevhidin Kur'an'da Allah'ın sözü olarak “*Ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur*”⁴⁷ şeklinde yer aldığını ve imanın tevhid konumunda olduğu için Allah'ın kendi nefisini birlediğini bunun ise mahlûk olamayacağını söyler. Eş'arî, Kur'an'da Allah'ın kendisini el-Mu'min olarak isimlendirmiş olmasını delil göstererek, iman mahlûka izafe edilmeksizin mutlak olarak zikredildiğinde Allah'ın sıfatlarının cümlesine dahil olması gerektiğini savunur. Böylece iman mahlûk olamaz.

Kur'an'ın mahlûk olduğuna ima vardır. Kim iman mahlûk değildir derse bidat oluşturmuş olur. Çünkü bunda yanılma ve üstü kapalı yoldan eziyet veren şeyleri atmak gibi imani fiillerin mahlûk olmadığına ima vardır. Öyle anlaşılıyor ki Ahmed b. Hanbel her iki görüşe de karşı çıkmıştır.” Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Akide*, thk. Abdulaziz İzzeddin es-Seyrevân (Dımaşk: Daru Kuteybe, 1408/1988), 117. İbn Teymiyye ise Ahmed b. Hanbel'in imanın mahlûk olduğunu söyleyenleri bidat çıkarmakla suçladığını söyler. bk. İbn Teymiyye, *Fetava*, 7/656.

⁴⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Risale fi istihsani'l-havd fi İlmi'l-Kelâm* (Beyrut: el-Matbaatü'l-Katülikiyye, 1953), 95-97.

⁴⁷ Tâhâ, 20/14.

İzutsu, Eş'arî'nin el-Mü'min ismini imana bağlamasını eleştirerek şöyle der: "Eş'arî'nin bu görüşünde mü'min kelimesinin sadece dış biçimine dikkat ettiği açıktır. Açıkça görmüş olduğumuz gibi, gündelik bağlamalarda bu sözcüğün alımı, "iman eden kişi" demektir. Ancak bu ayette, aynı kökten türetilmiş olmakla birlikte, kelimenin manası hayli farklıdır. O mana şudur: "Birisini emniyete yahut huzura kavuşturan, emin kılan, koruyan."⁴⁸ Ancak burada İzutsu, Eş'arî'nin el-Mü'min'den "mahlûkata benzemeye ve muhdes olanların sıfatlarıyla nitelenmeye her halükarda (bütün durumlarda) el-Mü'min'dir (emindir)" anlamını kast ettiğini açık bir şekilde söylediğini gözden kaçırır. İzutsu el-Mu'min isminin "emniyete yahut huzura kavuşturan, emin kılan, koruyan" anlamını esas alarak Eş'arî'yi eleştirirken Eş'arî ise el-Mü'min isminin farklı bir anlamını burada öne çıkarttığı görülmektedir.

Eş'arî'ye göre iman mahlûk değildir diyenler imanın Kur'an ve Allah'ın isim ve sıfatlarla olan ilişkisini merkeze alarak böyle bir sonuca varmışlardır. Ona göre isabetli olan görüş de budur. Çünkü Allah'ın isim ve sıfatları mahlûk olmadığı gibi Kur'an da mahlûk değildir.

İmanın mahlûk olduğu görüşünü savunanlar ise insan ve fiillerini merkeze alarak böyle bir sonuca vardıklarını Eş'arî belirtir. Böylece insan mahlûk olduğuna göre ona atfedilen isimler, fiiller ve sıfatlar da mahlûk olur. Nitekim İmam Ebu Hanife Allah'ın insanları mü'min veya kafir olarak yaratmadığını iman ve küfrün insanın fiili olduğunu ifade etmektedir. Eş'arî, ilim ve kelim gibi birçok sıfatın iki yönlü olarak hem insan gibi muhdes olan varlıklar için hem de muhdes ve mahlûk olmayan Allah için kullanıldığına dikkati çekerek iman mahlûktur diyen grubun iman kavramının Allah ile alakalı kullanımını göz ardı ettiklerini ve fark etmediklerini belirtir. Böylece iman iki yönlü olmaktadır.

Bütün düşünce merkezine Allah'ı yerleştiren ve her bir meseleye önce Allah açısından bakan sonra buna göre mahlûkatın konumunu belirleyenlerin bakış açısıyla; düşünce merkezine insanı yerleştiren ve meseleye insani perspektiften bakan Allah ile insan arasındaki ilişki ve tanımlamayı buna göre izah edenlerin aynı mezhebe yani Ehl-i sünnete mensup olmalarına rağmen nasıl farklı sonuçlara varabildiklerini göstermesi açısından Eş'arî'nin bu risalesi ilginç bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Öyle anlaşılıyor ki imanın mahlûk olup olmadığı tartışması Kur'an'ın ve dolayısıyla ilahi kelamın yaratılmışlığı tartışmalarının bir uzantısı olarak gündeme gelmiştir.⁴⁹ İman mahlûktur denilirse bu Kur'an'da yer alan iman ve iman ile ilişkili olarak Allah ile alakalı

⁴⁸ İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, 273.

⁴⁹ İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, 7/655.

olan şeylerin de mahlûk olmasına yol açar. Böylece Kur'an'ın mahlûk olduğu söylemine yaklaşmış olur endişesi -bu meseleye insani açıdan mahlûk, ilahi ve Kur'an'î açıdan mahlûk olmadığı şeklinde iki yönlü bakmak varken-⁵⁰ Eş'arî'nin mahlûk olmadığı görüşünü öne çıkarmasına yol açmıştır. Ayrıca bu risalenin Hanbelilerin güçlü olduğu Bağdat'ta imla edilmesinin de Eş'arî'nin görüş tercihindeki rolü azımsanmamalıdır. Üstelik İbn Asâkir, Eş'arî'yi savunmak üzere yazdığı eserde mezhepler arasında ihtilafli birçok meselede Eş'arî'nin orta yolu tuttuğunu ifade ederek örnekler sunmaktadır. Bu meselelerden biri de imanın mahlûk olup olmadığı meselesi olduğunu, Eş'arî'nin imanın tamamen mahlûk olduğunu söyleyen Mu'tezile, Cehmiyye ve Neccariyye ile imanın tamamen kadim olduğunu söyleyen Haşeviyye'nin arasında orta bir yol takip ettiğini ve iki türlü iman olduğunu bunlardan biri kadim olup Allah'ın diğeri ise mahlûk olup insanın imanı olduğunu söylediğini belirtir.⁵¹ Ancak *Risâle fi'l-İman* eserinde her ne kadar Eş'arî bu meselenin iki yönlü olduğunu ifade ediyorsa da kendi tercihini imanın kadim olması yönünde kullandığı görülmektedir.

3. Tercüme

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (r.a.) kelimandan İman hakkında bir mesele (Meseletün fi'l-İman).

Ebu Muhammed Abdülvehhab b. Ebi'l-Mansur el-Emin Sağrı İskenderiye'de bize haber verdi ki kendisine Ebu Tahir Ahmed b. Muhammed rivayetle şöyle dedi: eş-Şeyh Ebu'l-Fazl Cafer b. İsmail b. Halef el-Ensari'nin yanında okudum. O da Ebu Muhammed Abdullah b. el-Velid b. Sa'd el-Ensari'den bize Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hasan b. Fehr el-Mısırî rivayet ederek şöyle dedi: Ebu Bekir İsmail b. Ebu Muhammed b. İshak el-Ezdî'den Mekke'de işittim. O da Bağdat'ta Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Muksim'den rivayetle Bağdat'ta Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî'nin kendisine bu meseleyi imla ettirdiğini söyledi.

Bizi buna ulaştıran Allah'a hamd olsun. Eğer Allah bize hidayet vermeseydi biz hidayeti bulamazdık. And olsun, Rabbimizin peygamberleri –salat ve selam hepsine olsun- bize hakkı getirmişlerdir.

⁵⁰ bk. İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, 7/664.

⁵¹ İbn Asâkir, *Tebyin*, 150-151.

Allah bizi ve seni muvaffak kılsın. Ehl-i Sünnet ve (ilahi) sıfatları isbat eden ashabımızın imanın mahlûk (yaratılmış) olup olmadığı hususundaki ihtilaflarını sordun. Her bir grubun delillerini zikretmemi ve bana göre bu konudaki gerçeği izah etmemi istedin.

İmanın mahlûk olduğunu ileri sürenler, Haris el-Muhasibi, Cafer b. Harb, Abdullah b. Küllâb, Abdulaziz el-Mekkî ve Ehl-i Nazar'dan bir kısmıdır. Onların delili şudur. Varlığın tümüne bakmışlar ve Allah'ı Teala ve sıfatları dışındaki her şeyin mahlûk olduğunu görmüşlerdir. Böylece iman Allah'ın sıfatı olmayıp kulun sıfatı ve fiili olunca bilindi ki iman mahlûktur.

Ahmed b. Hanbel ve Ehl-i Hadis'ten bir gruptan ise imanın mahlûk olmadığı görüşü zikredilmiştir. Bu görüş Peygamber'in emrettiğine uymaya daha uygundur. Rasulullah şöyle buyurmuştur: *“İttiba ediniz. Bidat çıkarmayınız. Her bidat delalettir.”* Bu görüşün, nazar ile desteklenen ve sıhhatine delalet eden bir yönü vardır. O da şudur: Mahlûkun özelliği daha önce olmayıp sonradan olan ve daha önce mevcut olmayıp sonradan vücuda getirilendir. Bu anlamı iman açısından ele alıp imana uygulamamız gerekir. Bakalım imanın mahlûk olmakla nitelenmesi ve buna izafe edilmesi sahih midir değil midir? (Buna baktığımızda) dikkate alma açısından bunun doğru olmadığını ve delilinin de müstakim olmadığını gördük. Çünkü biz imanın mahlûk olduğunu söylersek onun yaratılmadan önce var olmadığını isbat etmiş oluruz. Böylece imanın yaratılmasından önceki zamanda ne iman ne de tevhid var olur. Bu görüşün fasit olduğu aşikârdır. Fakat biz deriz ki, ne mahlûkatın yaratılmasından önce ne de sonra, Allah'a iman ve tevhidinin olmadığı hiçbir zaman dilimi olmamıştır.

Mahlûkun özelliği daha önce var olmadığı halde sonradan var olandır. Bu anlamı iman açısından ele alıp imana uygulayalım. Bakalım imanın mahlûk olmakla nitelenmesi ve buna izafe edilmesi sahih midir değil midir? (Buna baktığımızda) Gördük ki dikkate alma açısından bu doğru değil ve delili de müstakim değildir. Şayet biz imanın mahlûk olduğunu söylersek onun yaratılmadan önce var olmadığını isbat etmiş oluruz. Böylece onun yaratılmadan önceki zamanda ne iman ne de tevhid var olur. Bu görüşün fasit olduğu aşikârdır. Fakat biz deriz ki ne mahlûkatın yaratılmasından önce ne de sonra, Allah'a iman ve tevhidinin olmadığı hiçbir zaman olmamıştır.

Şayet “iman ancak mü'minde olur. Halbuki senin bu görüşün mü'min mevcut olmadan önce imanın var olmasına yol açmaz mı?” denilirse; buna vereceğimiz cevap şudur: Bizim nitelediğimiz şekilde anlamıyla iman tevhid konumunda olup ancak bir muvahhitten sadır olur. Allah ezelden beri kendi nefsinin /zatını birlemiş, bir olmakla nitelemiş, yüceltmiş

ve tasdik etmiştir. Dilcilere göre iman tasdikten öte bir şey değildir. Akıl sahibi bir kimse Allah'ın kendi nefsinin tasdik edip birleşmesini ve bu Kitapta (Kur'an'da) yer almasına rağmen muhal/imkansız görebilir mi? Bu konuda Allah'u Teala: *"Ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur"* (Tâhâ, 14) buyurarak kendi nefsinin sıdk ile nitelenmiştir. Kim kendi nefsinin sıdk ile nitelirse kendisini tasdik etmiş olur. Kim kendi nefsinin vahdaniyet ile vasıflandırırsa nefsinin birleşmiş olur. Kim kendi nefsinin azamet ile nitelirse nefsinin tazim etmiş olur. Tasdik de bunun gibidir. Bu dil bilimcileri ve akıl sahibi hiç kimse redd etmediği bir şeydir. Çünkü Arapçanın gidebileceği anlamlar ve ondan anlaşılan manalar üzere Allah'u Teala akıl sahiplerine Arapça hitap etmiştir. Bu anlattıklarımızdan anlaşılıyor ki; İman bir mahlûka izafe edilmeksizin mutlak olarak söylendiğinde Allah'ın sıfatlarının cümlesine dahil olur. Üstelik Kitab'ın nassı bu şekilde varid olmuştur. Allahu Teala: *"O, Allah'tır ki kendisinden başka hiçbir ilah (tanrı) yoktur. O, el-Melik, el-Kuddüs, es-Selam, el-Mü'min, el-Muheymin, el-Aziz, el-Cebbar ve el-Mütekebbir'dir. Allah şirk koştukları şeylerden münezzehtir"* (Haşr 59/23) buyurarak kendi nefsinin isimlendirdiği isimler cümlesinden Mü'min olarak ta isimlendirmiştir. Hiç kimse bu ismi zahiri anlamından çıkartıp bu anlamdan başka muhtemel farklı bir vecihle yorumlayamaz. Bilakis O, Azze ve Celle mahlûka benzemeye ve muhdes olanların sıfatlarıyla nitelenmeye her halükarda (bütün durumlarda) el-Mü'min'dir (emindir). Bu görüşe muhalif olanların şüpheye (hataya düşmeleri) yaptıkları fasid kıyas neticesinde olmuştur.

Şöyle ki: Mahlûkâta onların hal ve sıfatlarına bakınca onların yaratılmış olduğunu görüyor. İmanın da onların sıfatı olduğunu görüyor ve ona yaratılmış hükmünü veriyor. Görmüyor musun ki o, ilim ve kelam yaratılmış olanların (kulların) sıfatı olduğu halde Allah Azze ve Celle'de ise bunların mahlûk ve muhdes olmadıklarının farkında bile değildir. Kim Allah Azze ve Celle'nin kelamı ve ilmi mahlûk veya muhdes olduğunu iddia ederse Allah'ı inkar etmiş olur.

Şayet biri: "İman mahlûk ve muhdes değildir dediğinde onun kadim olduğunu iddia etmiş olmaz mısın? Halbuki Allah ile birlikte hiçbir şeyin kadim olması caiz değildir. Çünkü hiçbir şey yokken Allah vardı sonra eşyayı yarattı" diyerek bize sorarsa,

Cevabı şudur: (Kıdem ile ilgili) bu görüş Ehl-i Zayğ'in (Mu'tezilenin) Allah'ın kelâmının, ilminin ve sıfatlarının tümünün mahlûk ve muhdes olduğunu söylemelerine yol açmıştır. Kur'an, ilim ve sıfatların mahlûk olduğu iddialarını dile getirenlere karşı ileri sürülecek hüccetlerin aynısı bunu dile getirene karşı da ilzam edicidir.

“Tevhidi muhdes kılmanı engelleyen şey nedir?” diye sorulursa ona şöyle denir: Çünkü Allahu Teala Kitabında: “*Ben Allah’ım. Benden başka ilah yoktur*” (Tâhâ, 14) buyurarak kendi nefsinin bir olarak nitelemiştir. Şayet Tevhidin muhdes olması caiz olsaydı, Allah’ın kendisini birlediği o söz de muhdes olurdu. İşte bu Kur’an’ın muhdes olduğu söylemine yol açar ki bu küfürdür. O halde Allah’ın bu sözünün muhdes olması caiz olmadığına göre ve Allah bu sözle kendi nefsinin birlediğine göre, sabit oldu ki Tevhid muhdes ve mahlûk değildir.

Mesele tamamlandı. Hamd sadece Allah’a; Salat ve selam da Efendimiz Muhammed’e, âline ve ashabına olsun.

Sonuç

Eş’arî’nin iman ile ilgili bazı görüşleri adeta Hanefiler ile Ashabu’l-hadis arasında bulmaya yöneliktir. İmanda istisna, iman-İslam, Taklidi iman, imanda artma ve eksilme, imanla mükellef olma ile aklen iman etme konularında Ehl-i sünnetin iki mezhebi olan Ehl-i rey ile Ashabu’l-hadis arasında bir konumu seçtiği görülür. Bu nedenle onun iman görüşü, iki tarafı da görmeye ve değerlendirmeye çalışarak orta yolu bulma çabasının bir sonucu olduğu söylenebilir.

Eş’arî’nin iman anlayışında diğer inanç konularında takip ettiği vasıtiye olarak adlandırılan orta yol tutumunu görmekteyiz. Eş’arî’nin bir meseleye farklı cephelerden ya da birbirine muhalif iki farklı cepheden bakma becerisini göstermesi, muhalif fikirlere objektif yaklaşmasını ve her bir farklı görüşteki doğru ve yanlışını kendince görmesini sağladığını söyleyebiliriz. Örneğin bir yandan istisnaya cevaz verirken öte yandan cevaz vermemektedir. Böylece istisnanın ilintili/bağlı/izafeli olduğu özne veya nesneye göre başka bir deyişle istisna neye yönelik ise onu esas almaktadır. Bu durum sadece iman konularındaki iman, İslam, imanda artma ve eksilme, mukallidin imanı, imanın aklen vücubiyeti, imanın mahlûk olup olmaması gibi hususlarda değil Eş’arî’nin düşüncesinin geneline hakim olduğu söylenebilir. Nitekim klasik dönemde bu duruma İbn Asakir dikkat çekmiş ve onun birçok meselede İslam mezhepleri arasında orta yolu seçtiğini kısaca izah etmiştir. Bu görüşe ek olarak onun sadece mezhepler arasında değil aynı zamanda kendisinin de mensubu olduğu Ehl-i sünnet mezhepleri arasında da birçok meselede orta yolu seçtiği söylenebilir.

Eş’arî’nin imanın mahlûk olup olmadığı meselesiyle ilgili te’lif ettiği risaleye kendisi bir isim koymamış olduğundan Risâle birbirine yakın olan birkaç farklı isimle anılmaktadır.

Bu isimler içinde söz konusu eser için *Risâle fi'l-İman* isminin kullanılması daha makul görünmektedir. Risâle iman hakkında olup imana halk adının itlak edilip edilemeyeceği meselesi ile ilgilidir. İmam Eş'arî, Ehl-i sünnetten 'iman yaratılmıştır' diyenler ile 'yaratılmamıştır' diyenlerin görüşlerine yer vermekte ve yaratılmamış olduğunu söyleyenlerin görüşünü destekleyip savunmaktadır. Ayrıca 'yaratılmıştır' diyenlerin – Eş'arî'ye göre- hatalı olan bu sonuca onları sevk eden nedenlere değinmekte ve onların farkında olmadan nasıl hata ettiklerini açıklamaya çalışmaktadır.

Risalenin hem yazma nüshaları mevcut hem de basılı nüshaları bulanmakla beraber tespit edilebildiği kadarıyla üzerinde Türkiye'de yapılmış bir çalışma yoktur. Ayrıca bu çalışmamızdan önce bu eserin Türkçe çevirisi de yapılmamıştır.

Kaynakça

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed, *el-Akide*. thk. Abdulaziz İzeddin es-Seyrevân. Dımaşk: Daru Kuteybe, 1408/1988.

Amûrâk, Abdul Mevla. "Mukadime". *Risale fi'l-iman*. mlf. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî. 5-80. Beyrut: Daru'l-Hadis al-Ketaniyye, 2017.

Bağdâdî, Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed. *Usûlü'd-din*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1981.

Bâkıllânî, Kâdi Ebu Bekr b. Tayyib. *el-İnsâf*. thk. İmaduddin Ahmed Haydar. Beyrut: Alemü'l-Kütüb, 1986.

Bâkıllânî, Kâdi Ebu Bekr b. Tayyib. *Temhidu'l-evâil ve telhisu'd-delâil*. thk. İmaduddin Ahmed Haydar. Beyrut: Muessetü'l-Kutübi's-Sakafiyye, 1987.

Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Muâlî Abdulmelik. *Kitabu'l-İrşad*. thk. Es'ad Temim. Beyrut: Messesetü'l-Kutübi's-Sakâfiyye, 1985.

Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Muâlî Abdulmelik. *el-Akidetu'n-Nizâmiyye*. thk. Muhammed Zahid el-Kevseri. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 1992.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *el-İbâne an usuli'd-diyane*. nşr. Hammad b. Muhammed el-Ensari. Medine: Merkez Şuuni'd-Da've, 5. Basım, 1409/1988.

Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *İslam İnanç Esasları "el-İbane an usuli'd-diyane"*, çev. Mehmet Kubat. İstanbul: İşrak Yayınları, 2008.

- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Kitabu'l-Luma' fi'r-red ala ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. thk. Richard J. McCarthy. Beyrut: el-Matbaatü'l-Katülikiyye, 1953.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan *Eş'arî Kelamı Kitâbu'l-Luma' fi'r-reddi 'ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida'*, çev. Kılıç Aslan Mavil-Hikmet Yağlı Mavil. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2019.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan *İstihâni'l-Havd fi İlmi Kelam Risâlesi ve İzahı*, çev. Melikşah Sezen. Ankara: Kökler Derneği Yayınları, 2016.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden: Dâru'n-Neşr Franz Steiner, 3. Baskı 1980/1400.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn: İlk Dönem İslâm Mezhepleri*, çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Mes'eltü'l-iman*, Hz. Halid Muhammed Abduh. Beyrut: Kenz Nâşirûn, 2016.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Risale fi'l-iman*, thk. Abdul Mevla Amûrâk. Beyrut: Daru'l-Hadis al-Ketaniyye, 2017.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Risale fi istihâni'l-havd fi İlmi'l-Kelâm*. Beyrut: el-Matbaatü'l-Katülikiyye, 1953.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail. *Risale fi'l-iman*, Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1876 (Wilhelm Spitta'nın *Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-As'arî's*, adlı eserin içinde).
- Gulam en-Nebi, Mirza el-Hakim el-Kadiyânî. *el-Hediyetü's-Sa'diyye*. Mısır: Matbaatü'n-Necâh, 1910.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan. *Tebyînu kezibi'l-müfterî fi mâ nüsibe ile'l-İmâm Ebu'l-Hasan el-Eş'arî*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 2. Basım, 1399/1979.
- İbn Dirbâs, Ebu'l-Kasım Abdülmelik b. İsa. *Risale fi'z-zubbi an Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, Haydarabat Dekn: Dairetü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 2. Basım, 1948.
- İbn Fûrek, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan. *Mucerredü makâlâti's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'ari*. thk. Daniel Gimaret. Beyrut: Darü'l-Maşrik, 1987.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim el-Harrani. *en-Nubuvvât*, Kahire: el-Matbaatü's-Selefiyye, 1386/1966.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim el-Harrani. *Kutub ve resail ve fetâvâ İbn Teymiyye fi'l-akide (Fetâvâ)*. thk. Abdurrahman Muhammed Kasım en-Necdi. 7 Cilt. Riyad: Mektebe İbn Teymiyye, ts.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim el-Harrani. *Minhacu's-sünneti'n-nebeviyye*. nşr. Muhammed Reşad Salim. 10 Cilt. Riyad: Muessesetü'l-Kurtuba, 1406/1986.

İzutsu, Toshihiko. *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2017.

Keskin, Mehmet. *İmam Eş'arî ve Eş'arilik*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2013.

Koçyiğit, Talât. "Ebu'l- Hasan el-Eş'arî ve Bir Risalesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1960), 165-174.

Kubat, Mehmet. *İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 2017.

Kubat, Mehmet. "Eş'arî Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l-Hasan el-Eş'arî ve Kelâmî Görüşleri", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: 13, (Çorum: 2012), ss. 21-47.

Molla Ali el-Kari, İbn Sultan Muhammed el-Hanefi. *Şerhun ale'l-Fikhu'l-Ekber*. İstanbul: Daru'l-Kitabi'l-İslami, 2. Basım, 1955.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tabsıratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.

Özdemir, Mahmut *Eş'arî'nin Risâle İlâ Ehli's-Sağr bi Bâbi'l-Ebvâb Adlı Eserinin Tercüme ve Değerlendirilmesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.

Subkî, Tacuddin Ebu Nasr Abdilvahhab b. Ali. *Tabakatu's-Şafiiyye'l-kubrâ*. thk. Abdulfettah Muhammed el-Huluv-Mahmud Muhammed et-Tancî. 10 Cilt. Cize-Kahire: Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr, 2. Basım, 1992.

Şehrisrânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Ahmed Fehmi. 2 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1992.

Spitta, Wilhelm. *Zur Geschichte Abu'l-Hasan al-As'arî's*. Leipzig: J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1876.

Ek: Risalenin Arapça Metni

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسألة في الإيمان من كلام أبي الحسن الأشعري رضي الله عنه أخبرنا أبو محمد عبد الوهاب بن أبي المنصور الأمين بنغر الاسكندرية حدثنا أبو الطاهر أحمد بن محمد قال قرأت على الشيخ أبي الفضل جعفر بن اسماعيل بن خلف الانصاري عن أبي محمد عبد الله بن الوليد بن سعد الانصاري حدثنا أبو الحسن علي بن الحسن بن فهر المصري قال سمعت ابا بكر اسمعيل بن ابي محمد بن اسحاق الازدي بمكة اخبرني ابو الحسن احمد بن محمد بن مقسم ببغداد قال املا عليّ ابو الحسن على بن اسمعيل الاشعري هذه المسألة ببغداد.

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله لقد جاءت رسل ربنا بالحق صلى الله عليهم أجمعين.

سألت – وفقنا الله وإياك- عن اختلاف أصحابنا من أهل السنة والمثبتين للصفات في الإيمان: هل هو مخلوق أو غير مخلوق؟ وذكر ما احتجت به كل طائفة منهم، وإيضاح الحق عندي في ذلك.

فمن ذهب إلى أنه مخلوق حارث المحاسبي وجعفر بن حرب وعبد الله بن كلاب وعبد العزيز المكي وغيرهم من أهل النظر وكان من حجته أنهم اعتبروا الأشياء فوجدوها كلها مخلوقة سوى الله تعالى بصفاته فلما خرج الإيمان عن أن يكون صفة لله وكان من فعل العبد ووصفه عُلم أنه مخلوق.

وذكر عن أحمد بن حنبل وجماعة من أهل الحديث أنهم قالوا ان الإيمان غير مخلوق وهذا القول اشبه بالاتباع الذي أمر رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال اتبعوا ولا تبتدعوا وكل بدعة ضلالة ولهذا القول من النظر وجهٌ يؤيده ويدل على صحته وهو ان صفة المخلوق ما كان بعد ان لم يكن ووُجد بعد ان لم يكن موجودا فاحتجنا ان نعرض هذا المعنى على الإيمان و نعتبره هل يصح أن يضاف اليه ويوصف به او هو مضاد له ومُنْتَفٍ عنه فوجدناه غير صحيح في العبرة ولا مستقيم في الحجة لانا لو قلنا انه مخلوق كنا قد اثبتنا أنه غير موجود قبل خلقه فكان الحال التي سبقت خلقه وتقدمته لم يكن فيها إيمانٌ ولا توحيد ففي هذا القول من الفساد مالا خفاء به ولكننا نقول انه لم يخلُ حال من الأحوال من إيمان بالله وتوحيد له قبل خلق الخلق وبعده.

فان قيل فالإيمان لا يكون الا من مؤمن وفي قولك ما يودي الى اثبات الإيمان قبل أن يوجد مؤمن فالجواب ان الإيمان في هذا المعنى الذي وصفناه بمنزلة التوحيد الذي لا يكون الا من موحد ولم يزل الله موحدا لنفسه واصفا لها

معظمها مصدقا لها وليس الأيمان فيما يعقله اهل اللغة اكثر من التصديق افيحيل أحد من ذوي العقول ان يكون الله تعالى مصدقا لنفسه موخدا لها مع ماورد الكتاب به منه في ذلك قال الله تعالى انا الله لا اله الا انا ووصف نفسه بالصدق ومن وصف نفسه بالصدق فقد صدقها كما ان من وصف نفسه بالوحدانية فقد وحدها ومن وصف نفسه بالعظمة فقد عظمها وهذا مالا يحيله احد من اهل اللغة وذوي العقول وانما خاطب الله تعالى أولي الأبواب والعقول باللسان العربي على ما يُعقل من معانيه وتصرف وجوهه وفيما وصفنا دلالة على أن الأيمان اذا أُطلق ولم يُضف الى مخلوق كان داخلا في جملة صفات الله تعالى ومشابهاً لها مع أن نص الكتاب قد ورد بذلك قال الله تعالى هو الله الذي لا اله الا هو الملك القدوس السلام المؤمن المهيمن العزيز الجبار الى آخر الآية فسَمي نفسه مؤمناً في جملة اسمائه التي سَمي بها نفسه وليس لأحد أن يصرف هذا الاسم عن ظاهره ولا يعدل به عن وجهٍ يحتمله الى وجه غيره بل هو المؤمن على جميع الأحوال عز وجل ان يشبهه بالمخلوقين ويوصف بصفات المحدثين وانما دخلت الشبهة على من قال بخلاف هذا عند قياسه الفاسد.

وذلك أنه نظر الى المخلوقين فاعتبر احوالهم وصفاهم فوجدها مخلوقة ووجد الايمان من صفاتهم فقضى عليه انه مخلوق افتراه لم يعلم ان العلم والكلام من صفات المخلوقين وهما من الله عز وجل غير مخلوقين ولا محدثين ومن زعم أن كلام الله عز وجل وعلمه مخلوق او محدث فقد كفر بالله العظيم.

فان قال قائل متى قلت ان الايمان غير مخلوق ولامحدث فقد زعمت أنه قديم ولا يجوز ان يكون مع الله شيء قديم اذ كان لاشيء معه ثم خلق الاشياء؟

فالجواب ان هذا القول يُطرق لاهل الزيغ أن يقولوا في كلام الله تعالى وفي علمه وصفاته كلها انها محدثة مخلوقة وما يحتج به على من قال ذلك وادعاه في القرآن والعلم والصفات فمثله يحتج على من التزم هذا الالتزام.

فان قيل وما الذي منعك أن تجعل التوحيد محدثاً؟

قيل لان الله تعالى وحّد نفسه في كتابه فقال انا الله لا اله الا انا فلو جاز أن يكون التوحيد محدثاً جاز أن يكون هو القول الذي وحّد به نفسه محدثاً وهذا يؤدي الى القول بأن القرآن محدث وذلك كفر واذا لم يجز ان يكون هذا القول محدثاً وكان الله تعالى قد وحّد به نفسه ثبت ان التوحيد غير محدث ولا مخلوق تمت المسألة والحمد لله وحده وصلواته على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم.